

Tabel 10 Argumentatie voor datering van orgels en teksten van de orgelmakers Smits

Frans Jespers

versie 20210926

Escharen

De verbouwing door Smits zal in 1840 of 1841 plaatsgevonden hebben, want de Sifflet is zo te horen nog in prestant-mensuur gebouwd, zoals in St.-Oedenrode (1839) en niet wijd zoals in Boxtel (1841) en latere orgels. Er is ook een Mixtuur met alleen octaafkoren, waarvan er van Smits nog bewaard zijn in Gemert (1833) en in Winssen (1840). Er is een Vox humana aanwezig en Frans Smits bouwde zijn eerste gedateerde Vox humana voor Boxtel (1841), terwijl zijn eerste vermelding (ontwerp) er een is voor Veghel, uit 1840. Maar in zijn eigen orgel in Reek (1829) was al een Vox humana aanwezig, vermoedelijk gebouwd door Klaas Smits. De merkwaardige combinatie van Fluit 4' bas en Viola di Gamba 8' discant op één sleep, dus met één registertrekker, komt alleen nog voor in Neerloon (1845). Maar de Vox humana van Escharen klinkt heel klein, zoals die van Grave, 1843, niet stevig zoals die van Boxtel.

Winssen

De bouw van het orgel te Winssen wordt gewoonlijk gedateerd op 1844, op grond van de vermelding bij Broekhuizen (W 61). In het kerkarchief berust een stuk waarin de bouw wordt gedateerd op 1840 (zie A.G. Schulte, *Het Rijk van Nijmegen – Westelijk gedeelte*, ..., 1982, 122, digitaal te raadplegen). Het orgel wordt door Smits als voorbeeld genoemd in zijn modeldisposities, die hij in het voorjaar van 1843 opgeschreven moet hebben. De Mixtuur in Winssen bestaat uit louter octaafkoren, zoals in Gemert (1833) en Escharen. Het bouwjaar zal 1840 zijn.

Reek

De beschrijving van het orgel in Reek bij Broekhuizen (R 58) is waarschijnlijk in het voorjaar van 1852 door Smits opgestuurd, samen met 40 andere orgelbeschrijvingen. De dispositie is aanzienlijk groter dan het contract van 1822 vermeldt, dus zal het orgel naderhand gemoderniseerd en uitgebreid zijn met een Bovenmanuaal en een verdubbeling van de pedaalbezetting. Dit is zeker na 1846 gebeurd, omdat er doorslaande tongwerken genoemd worden. Maar ook komt het register Portunaal voor, waarvan de eerste gedateerde vermelding voorkomt in een offerte voor Schijndel van juni 1851. Verder kreeg het orgel van Reek toen vermoedelijk drie geciseleerde frontpijpen in de torens, als proef voor Rosmalen (1850) en Schijndel (1851), wat op foto's te zien is. Daarom zal de modernisering in Reek hebben plaatsgevonden vlak vóór 1850, namelijk in 1849.

Kort na 1890 vond wederom een vernieuwing plaats, om het orgel romantisch te maken met een zwelkast om het Bovenmanuaal, een Voix céleste, Flûte Harmonique en Trompet harmonique, plus een combinatietrede voor de tongwerken van het Pedaal. De directe aanleiding was vermoedelijk de verhuizing van organist Johan Kupers van Amsterdam naar Reek in 1891. In datzelfde jaar zal de ingreep zijn uitgevoerd.

Druten

In het Smits-archief zijn twee notities van Frans Smits I aanwezig met een dispositie van Druten. Het orgel is opgeleverd in 1842. Volgens de notities van Smits bezat het Manuaal een Quint 3' (quintfluit). Twee verschillende beschrijvingen bij Broekhuizen (D 65 en 84) noemen echter een Harmonica respectievelijk Physharmonica in plaats van deze Quint. De oudste gedateerde bouw van doorslaand tongwerken bij Smits is die van 's-Hertogenbosch St.-Pieter (1846). De inzending van de disposities naar Broekhuizen vond plaats in het voorjaar van 1852. Daarom is het waarschijnlijk dat er in Druten aanvankelijk werkelijk een Quint aanwezig was, die door Smits tussen 1846 en 1852 is vervangen door de Harmonica. De naam Physharmonica zal zijn overgenomen uit het boek van Seidel, maar komt later bij Smits nooit meer voor, wat er weer voor pleit om deze ingreep vroeg te dateren: waarschijnlijk in 1846.

Velp

De registernaam Fugara komt bij Smits pas voor vanaf 1866 (Macharen).

Mariahout

Smits verkocht het orgel dat nu in Mariahout staat in 1866 voor 1000 gulden aan de kerk van Strijp. Dit ronde bedrag wijst al op een gelegenheidsaanbieding en het is onder de kostprijs als je de registerprijzen en bijkomende kosten van offertes uit die jaren ermee vergelijkt. Smits vermeldt dit orgel al in een brief uit het najaar van 1863 aan kapelaan Schuurmans in Wijhe (Boogaarts 441). Hij zegt daarin dat hij dit orgel (met exact deze dispositie) klaar heeft staan. In het Smits-archief is er een bouwtekening van dit orgel (Bxx5a) aanwezig onder de titel 'voorraadorgel', zij het met iets meer registertrekkers die in een claviatuur aan de zijkant zijn aangebracht. De geciseleerde frontpijpen hebben hetzelfde model als die van Sint-Huibrechts-Lille (1856) en Overlangel (1858), namelijk met spitse bovenlabia en niet met ronde, zoals in Schijndel, Rosmalen en Reek. Het orgel zal gebouwd zijn in een slappe tijd, vóór de drukke periode van de verbouwing in Helmond (tweede helft 1861-1862) en de opdracht voor Amsterdam (augustus 1862). In de jaren 1859 en 1860 zijn er geen orgels opgeleverd, dus deze jaren komen het meest in aanmerking voor de bouw van het voorraadorgel.

Enkele afwijkende onderdelen zoals het balansklavier en de windwaag met wijzerplaat, samen met de geciseleerde frontpijpen, doen vermoeden dat dit orgel tevens een soort meesterproef was van Frans Smits II. Speciaal het klavierdeksel dat in opengeklapte stand als muzieklessenaar dienst doet is kenmerkend voor de orgels van Smits II.

14 Modeldisposities

Frans Smits I schreef een reeks van 14 disposities met daarbij begrotingen als modellen voor mogelijk te bouwen orgels, beginnend met een dispositie met 48 registers en dan telkens met enige stemmen minder, plus aan het slot twee disposities "à la St. Nicolas" (J. Boogaarts, *De orgelmakers Smits*, Zutphen 2017, 635-646). Aan het eind van dispositie 4 staat genoteerd: "In een kast zo als Grave of Vechel of Boxtel". Deze kassen waren gereed in 1841, 1842 en

1843. Aan het slot van dispositie 1 staat: “In een kast zo als St.-Jan te s’ Bosch”. Deze notitie zal dus gemaakt zijn voordat de opdracht voor het orgel van de St.-Pieter in Den Bosch (juni 1843) werd verleend, waarbij daadwerkelijk een kas volgens het model van de St.-Jan is gekozen. Na dispositie 6 staat: “in een kast circa Deurne” (= 1838), na dispositie 10 staat “Een kast circa die van Druten” (= 1842), aan het begin van 11 staat “Zijwerk in een kast zo als te Winssen” (= 1840), kortom allemaal orgels die vlak vóór 1843 zijn opgeleverd. De twee disposities “à la St. Nicolas” verwijzen naar de woonplaats van orgelmaker François Loret, die in 1842 zijn *Verhandeling over het orgel* had gepubliceerd. In deze *Verhandeling* komt een lijst met modeldisposities voor die Smits vermoedelijk aangezet heeft tot het opstellen van zijn eigen lijst. Uit dit alles volgt, dat de disposities waarschijnlijk zijn opgetekend in het voorjaar van 1843.

Identificatie van enige niet-geïdentificeerde archiefstukken

uit het Smits-archief (Bibliotheek Universiteit Utrecht, Bijzondere collecties)

- Bxx5a “voorraadorgel” circa 1859, door Frans Smits I, betreft het orgel dat in 1866 geleverd is aan de St.-Trudokerk in Strijp en sinds 1934 in Mariahout staat, maar op de tekening in een versie met claviatuur aan de zijkant
- Bxx5b notities over een ander orgel, eveneens circa 1859
- Bxx7a circa 1825, tweemaal hetzelfde ontwerp van Klaas Smits voor een orgel
- Bxx7b tekening van Klaas Smits van een vroeg front (circa 1825), tweeklaviers orgel; beide (Bxx7a en b) wellicht bedoeld voor Panningen 1828
- Bxx39 tekening circa 1871 door Frans Smits II (handschrift herkenbaar aan de kleine letter g) en schets van een gecombineerde windlade (zoals in Vlierden)
- Bxx40 tekening circa 1853 door Frans Smits I, orgel te Aarle-Rixtel
- Bxx63ab berekening van een deel van de inventaris van de orgelmakerij, Henri Smits, circa 1929
- Bxx64ab dispositie door Frans Smits II (aan de schrijfwijze van de letter g te zien) tussen 1878 (invoering Prestant 16’ disc.) en 1880 (nog Portunaal), kerk onbekend
- Bxx67ab ontwerp door Frans Smits II voor een onbekend orgel, circa 1890
- Bxx70 notitie maten van frontpijpen van onbekend orgel door Frans Smits I, nog niet traceerbaar
- Bxx73ab twee ontwerpen uit 1903 door Frans Smits III voor Tilburg, Goirkese kerk
- Bxx84ab twee disposities door Frans Smits I uit 1858 of 1859, kerk onbekend
- Bxx82 berekening door Frans Smits II uit 1883 voor het orgel te Mill
- Bxx85 offerte aanvulling orgel Someren door Frans Smits I, gedateerd 1867
- Bxx86 mensuren fluitregisters door Frans Smits III 1904 voor Tilburg, Goirkese kerk
- Bxx89a-d registraties voor Grave door Frans Smits I, eind 1843, onvolledig
- Bxx90a-d ontwerp van twee disposities door Frans Smits III, vermoedelijk voor de vernieuwing van het orgel in de St.-Jan in Den Bosch, najaar 1896 (vgl. registers zoals Mixtuur, Carillon)